

Türkiye’de basılan ilk tıp tarihi kitabı: *Tarih-i Tıbb* ve mukaddimesi**Ahmet ÖZDİNÇ¹****APA:** Özdiñç, A. (2019). Türkiye’de basılan ilk tıp tarihi kitabı: *Tarih-i Tıbb* ve mukaddimesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 530-544. DOI: 10.29000/rumelide.619032**Öz**

Ülkemizde tıp tarihi ile ilgili olarak ilk müstakil yayın, Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1898) tarafından kaleme alınmıştır. Hüseyin Remzi Bey 1886’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Baytar Mektebi’nde hocalık yaparken Zoeros Paşa ve Hüseyin Hüsnü Efendi ile birlikte henüz yeni keşfedilen kuduz aşısını tetkik etmek üzere Paris’e gönderilmiştir. Altı aylık görev süresince aynı zamanda tıp tarihiyle ilgili çeşitli araştırmalarda bulunmuştur. Bunlardan biri de Pierre Victor Renouard’ın *Histoire de la Médecine* isimli tıp tarihi kitabıdır. Hüseyin Remzi Bey, ülkemizde henüz müstakil bir tıp tarihi kitabının bulunmayışı ve o dönem devam eden tıp eserlerinin tercümesi çalışmalarını doğrultusunda Renouard’ın bu eserini tercüme-telif olarak dilimize kazandırmak istemiştir. *Histoire de la Médecine* üç ciltten oluşan kapsamlı bir tıp tarihi kitabıdır. Hüseyin Remzi Bey bunun ancak birinci cildini ve ikinci cildinin bir kısmını tercüme edebilmiştir. Bu ilk cilt Dersaadet Matbaası’nda, 1304 (1886) yılında *Tarih-i Tıbb* adıyla İstanbul’da basılmıştır. Eserin mukaddimesi birçok yönüyle tıp tarihine giriş metni şeklindedir. Hüseyin Remzi Bey mukaddimede; tıp tarihinin genel tarihle olan ilişkisini, tıp ve tarihin etimolojik tanımlarını, tabip-hekim-mutatabbib arasındaki farkları ve tıp tarihinin önemini tartışarak ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmamız Türkçe tıp yayıncılığında önemli bir yeri olan *Tarih-i Tıbb*’ın tanıtılması ve girişinde bulunan mukaddimenin ortaya çıkarılarak tıp felsefesi açısından bir kıymet oluşturmasını amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tıp Tarihi, tıp felsefesi, tıp dili, Hüseyin Remzi Bey, Tarih-i Tıbb.**The first published book of the history of medicine in Turkey: *Tarih-i Tıbb* and it’s preface****Abstract**

The first separate publication on the history of medicine in our country was written by Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1898). In 1886, while he was a teacher at the School of Medicine and Veterinary, he was sent to Paris together with Zoeros Pasha and Hüseyin Hüsnü Efendi to study the newly discovered rabies vaccine. During his six-month term, he conducted various researches on the history of medicine. One of them is Pierre Victor Renouard's *Histoire de la Médecine* book on the history of medicine. Hüseyin Remzi wanted to translate and publish Renouard’s book due to the lack of a separate medical history book in our country and for the translation works of the medical works in that period. *Histoire de la Médecine* is a comprehensive book of medical history consisting of three volumes. Hüseyin Remzi Bey could only translate the first volume and a part of the second volume. This first volume was published in Dersaadet Matbaası in 1304 (1886) under the name *Tarih-i Tıbb* (History of Medicine) in Istanbul. The preface at the beginning of the book is interesting. In many aspects, it is an introduction to medical history. Hüseyin Remzi Bey tried to reveal the relationship between medical history and general history, etymological definitions of medicine and history,

1 Dr., Sağlık Bakanlığı (İstanbul, Türkiye), ozdincamed@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0012-6637 [Makale kayıt tarihi: 21.08.2019-kabul tarihi: 20.09.2019; DOI: 10.29000/rumelide.619032]

differences between tabip-hekim-mutatabbib and the importance of medical history. The aim of this study is to introduce *Tarih-i Tıbb* (History of Medicine) which has an important place in Turkish medical publishing and to create value in terms of medical philosophy by revealing the preface at the beginning of the book.

Keywords: Medicine, history, philosophy, Hüseyin Remzi Bey, Tarih-i Tıbb.

Giriş

Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi’nin Asâkîr-i Mansure-i Muhammediyeye hizmet etmek üzere tabip yetiştirmeyi gaye edinen bir layihayı devrin padişahı Sultan II. Mahmud’a sunmasıyla Osmanlı’da modern bir eğitim kurumu olarak Mekteb-i Tıbbiye devri başlamıştır. 1827 yılında hekim yetersizliğini gidermek amaçlı açılan okul aradan 40 yıl geçmesine rağmen yeterli seviyeye ulaşamamıştı. Halkın sağlığı bir yana askeriyenin ihtiyacı dahi karşılanamamaktaydı. Hatta Kırım harbinde yabancı hekimlere ihtiyaç duyulmuştu. Yapılan tespitlere göre öğrenim dilinin Fransızca oluşu hekim yetişmesindeki engellerin başını oluşturuyordu. Öğrencilerin her türlü ihtiyacının karşılanması hatta ödüllendirilmeleri dahi durumu değiştirmemişti. Bu halin düzeltilmesi için Türkçe eğitime ihtiyaç duyulduğuna inanan Türk hocalar geçişin ilk adımı olarak Tıbbiye-i Şahanede bir *mümtaz sınıf* kurmuştu.

İşte mümtaz sınıfın talebelerinden biri olan Hüseyin Remzi Bey de tıp dilinin Türkçeleşme gayesine ömrünü vakfedenlerden biriydi. Arkadaşlarıyla birlikte kurdukları Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye sayesinde çok sayıda tıp eseri dilimize kazandırılmış, halkın ve öğrencilerinin rahatça anlayabilecekleri bir seviyede sunulmuştur. Diğer yandan yine cemiyetin çalışmalarının bir neticesi olarak Türkçe tıp eğitimi verecek olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içinde bir sınıf olarak açılmıştır. Amaç yine mezun öğrencilerin sayısını arttırmakla hekim ihtiyacının karşılanmasıdır. Bu kez başarı elde edilmiş ve 1909 yılına gelindiğinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye yüzlerce mezunu olan bir okul haline gelmiştir.

Osmanlı aydınlarının bu gayretleri arasında kayda değer bir çalışma olarak Hüseyin Remzi Bey’in kaleme aldığı *Tarih-i Tıbb* eseri dikkat çekicidir. Türkiye’de basılmış ilk Türkçe tıp tarihi kitabı olması hasebiyle tıp tarihi araştırmalarında yerini almıştır. Diğer birçok tercüme tıp eserinde olduğu gibi bu kitap da Fransızcadan tercüme edilmiştir. Lakin çalışmanın talihsiz bir yanı vardır. O da tamamlanamamış olmasıdır. Hüseyin Remzi Bey üç cilt halinde planladığı çalışmasının sadece bir cildini tamamlayabilmiştir. Ancak bir teselli ararsak kitabın basılmış olması büyük bir talihtir, çünkü müellifin 14 eseri basılamamıştır.

Eserin bizce değerli bir yanı da mukaddimesidir. Hüseyin Remzi Bey *Tarih-i Tıbb* kitabının önsözünü yazarken birçok yönüyle tıp tarihine giriş metni kaleme almış gibidir. Hem tartıştığı konular hem yaptığı tanımlar dönemin tıp ve tarih algısını verebilecek kıymete sahiptir. Tıp tarihi eğitiminde de yeri olabilecek bu eseri tanıtmaya ve mukaddimesini aktarmaya çalışacağız.

Tıp tarihi hakkında ilk eserler

Tıp tarihi eserlerinin izini sürmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede tıp tarihi derslerinin tarihine bakmakta fayda vardır. Rastladığımız ilk kayıt Kırım Savaşında ülkemize gelen İngiliz hekim Dr. Charles Edwards’a aittir. Devlet arşivlerinde Dr. Edwards’ın 1273 (1856-1857) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye tarih-i tıbb okutmak üzere vazifelendirilmesi hakkında bir layiha vardır (BOA.A.}AMD.73.67.001). 1860-1863 yılları arasında tarih-i tıbb derslerini ise Dr. Zoeros Paşa’nın verdiği bilinmektedir (Yıldırım

& Ulman, 2000). O dönem müstakil bir Türkçe tıp tarihi eserinin okutulduğuna dair elimizde bir kayıt yoktur.

1860'lı yıllar tıp dilinde Türkçeleşmenin başladığı yıllardır. Mekteb-i Tıbbiyede Fransızca tıp eserlerinin Türkçeye çevrilmesi için kurulan mümtaz sınıfla başlayan süreç 1866'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ile devam etmiştir. Cemiyet, Kırımlı Aziz Bey önderliğinde başta bir tıp sözlüğü hazırlayarak Türkçeleşme çalışmalarına hız kazandırmıştır. Bu sözlük 1873 yılında *Lügat-ı Tıbbiye* adıyla basılmıştır. 1870 yılında Dr. Mehmed Emin Fehmi Bey, *Hakaik-i Tababet* ismi ile bir eser kaleme almıştır. Eser genel olarak bir hıfzıssıhha kitabı gibi olsa da özellikle tıba yöneltilen eleştirilere bir savunma niteliğindedir ve kısmen de tıp tarihi ile ilgili bilgiler taşımaktadır (Günergun, 2013). Tıp tarihiyle ilgili rastlayabileceğimiz ilk karma eser bu olmalıdır.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyelerinden olan Dr. Hüseyin Remzi Bey de cemiyetin tercüme faaliyetlerine çok sayıda eserle katkı sağlamıştır. Özellikle halkın sağlık ile ilgili bilgilerini arttırmak ve okullarda sağlık derslerinde okutulmak üzere çok sayıda eser tercüme etmiştir. İşte bu faaliyetlerinin yanında çalışmamızın konusu da olan 1304 (1886) yılında yayınlanmış *Tarih-i Tıbb* adlı eseri ilk basılı müstakil tıp tarihi kitabı olarak kayıtlara geçmiştir (Kazancıgil, 2004). Buna karşın Hüseyin Remzi Bey'in Tıbbiyelerde tıp tarihi dersi verdiğine dair bir kayıt yoktur.

Besim Ömer Paşa da tıp tarihi hanesine kaydedilebilecek bir ansiklopedik eser hazırlamıştır. *Neval-i Afiyet* adlı bu eser 1899 tarihinde 4 cilt halinde yayınlanmış sistematik olmayan bir çalışmadır. Dönem dönem parçalar halinde bilgi sunan eser döneminde önemli bir yere sahiptir. Besim Ömer Paşa'yı Rıza Tahsin takip eder. İlk baskısı 1906 yılında yayınlanan *Mirat Mekteb-i Tıbbiye* Mekteb-i Tıbbiyenin ilk kuruluş tarihi olan 1827'den başlayarak kuruluş ve sonraki sürecini ele alırken kitabın basıldığı güne kadar mezun olmuş öğrencileri ve vazifelerini kayda almıştır. *Mirat*, döneminin tıp tarihi kaydını iyi bir şekilde tutarak Tıbbiyenin ve dolayısıyla 19. yy Türk tıp tarihinin aydınlanmasında hayati bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyete gelindiğinde 1924-1928 yılları arasında Darülfünun Tıp Fakültesinde tıp tarihi hocalığı yapan Dr. Galip Ata 1925'te tıp tarihi derslerine esas olacak *Tıp Fakültesi* adında bir kitap yayınlamıştır (Ünver, 1933). Ardından Dr. Osman Şevki Uludağ'ın 1925'te yayınlanan *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi* kitabı da tıp tarihi zincirinin önemli halkalarından biri olarak sayılabilir.

Hüseyin Remzi Bey ve eserleri

Hüseyin Remzi Bey 27 Mart 1839'da İstanbul'da doğmuştur. Tersane ustabaşlarından Kastamonulu Yurdumoğlu Emir Mustafa Ağa'nın oğludur. 1845'te mahalle mektebine 1851'de Kasımpaşa Rüştüyesine başlamıştır. 1854 yılında Kumbarkhane'deki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin idadisine sınavla girmiştir. 1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden Kolağası rütbesiyle askeri hekim olarak mezun olmuştur. Dr. Hüseyin Remzi mezuniyetinin ardından Manastır'daki 3. Orduya atanmış, iki yıl kaldıktan sonra Afif bey denilen bir şahsın tedavisi için Viyana yakınlarındaki Darmstadt'a (Neustadt?) gönderilmiş ve yurda dönüşünde bahriyeye geçmiştir. Beş yılın ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyeye muallim muavini olmuş 1873'te rütbesi Binbaşılığa yükseltilmiştir. Tıbbiyede kısa bir süre müfredat-ı tıp ve sonra mevalid-i selase muallim muavini olarak görev yapmıştır. 1974 yılında Macarlı Abdullah Bey'in ardından onun yerine ilm-i hayvanat (zooloji) dersleri vermeye başlamış ve 1877'te muallim olmuştur. 1874'te Asker Baytar Mektebinde ilm-i hayvanat, Darüşşafakada fahri olarak mevalid-i selase ve Mekteb-i Fünun Harbiyede askerî hıfzıssıhha hocası olarak atanmıştır. Hüseyin Remzi Bey 1878 tarihinde

Mekteb-i Mülkiyede ilm-i hayvanat dersinin muallimliğine atanmış ayrıca burada ahlak dersleri de vermiştir. 1887 yılında Miralay rütbesine yükseltelen Hüseyin Remzi Bey 1889 yılında açılan Mülkiye Baytar Mektebinde Zooloji hocası olmuştur (Unat, 1997).

1857 yılında Türkçe tıp eğitimine geçişin ilk adımı olarak Tıbbiye-i Şahanede açılan mümtaz sınıfına seçilen öğrencilerden biri olan Hüseyin Remzi Bey tıp tarihindeki seçkin yerine bu yolla ilk adımını atmıştır. Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Cemalettin Efendi nezaretinde açılan bu sınıf; Arapça, Farsça ve Türkçe sahalarda gerekli bilgileri derinleştirmek için Takvimhane-i Âmire Musahhihi Ömer Lütfi Efendi muallimliğinde çalışmalarına başlamıştır. Böylece tıp alanındaki gerekli Türkçe terimleri ortaya koyacak ve yabancı eserleri Türkçeye kazandıracak bir kadro hazırlanması hedeflenmiştir. Lakin mektebin yabancı hocaları tarafından bu sınıfın çalışmaları engellenmeye çalışılmış nihayet açıldıktan 2 yıl sonra da Cemalettin Efendi yerine Hayrullah Efendi’nin tayiniyle sınıf kapatılmıştır. Engellemelere rağmen Türkçeleşme idealini benimsemiş Kırmılı Aziz, Hüseyin Remzi ve arkadaşları çalışmalarını sürdürmekte geri kalmamıştır. Tıp eğitiminin Türkçe olması, tıp kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, tıp bilgilerinin halkın anlayacağı şekilde Türkçe basılması, bilgi ve düşüncelerini Türkçe olarak tartışacakları bir cemiyet ve Türkçe bir tıp gazetesi hedefleriyle gayretlerini sürdürmüşlerdir. Nihayet Dahiliye Kliniği Muallim Muavini Binbaşı Ahmet Ali Bey himayesinde Cemiyet-i İlmiye-i Tıbbiye 1862 yılında gizli olarak kurulmuştur. Bir süre faaliyetlerini gizli yürüten cemiyet Tıbbiye Nazırı Hoca Salih Efendinin desteği ve Sultan Abdülaziz’in iradesiyle 1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye” adıyla resmen kurulmuştur. Cemiyet terminolojisi tespit etmek için Nysten’in *Dictionnaire de Médecine* isimli sözlüğünden hareketle Türkçe tıp sözlüğü olan *Lügat-ı Tıbbiye’yi* 1873’te hazırlamıştır. Cemiyetin kurucuları arasında bulunan Hüseyin Remzi Bey cemiyetin ideallerine bağlı kalarak çok sayıda eseri Türkçeye kazandırmıştır (Unat & Samastı, 1990, s. 3-6).

Hüseyin Remzi 1884 yılında Zoeros Paşa ile birlikte kuduz tedavisi ve aşı hazırlanmasını öğrenmek üzere hükümet tarafından Paris’e gönderilmiştir. Pastör Enstitüsünde Louis Pasteur’un yanında bir süre çalışan Hüseyin Remzi kuduz ile ilgili bilgi edinmekle beraber mikrobiyoloji usullerini de öğrenmiştir. 1892 yılında Telkikhane-i Şahaneyi açmayı da başaran Hüseyin Remzi Bey orada hem çiçek aşısı hazırlamış hem aşıcı yetiştirmiştir. Mesleğine çok ilgili olan Hüseyin Remzi Bey mikrobiyoloji dışında da kendine meşguliyetler edinmiştir. Paris’te Doğu Bilimleri Kurumları üyeliğine seçilmiştir (Karacaoğlu, 2015). Hüseyin Remzi Bey Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye dışında Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyesidir.

Dolu dolu geçen bir ömrün ardından Hüseyin Remzi Bey 1898 yılında 58 yaşındayken vefat etmiştir. Ardında tam 58 yayın bırakmıştır (Akyay, 1969). Bu yayınların 14’ü hiç basılmamış 5’i vefatından sonra oğlu Nureddin Remzi Bey tarafından basılmıştır. Kitaplarının çoğunu halk için ve halkın ve ortaokul-lise seviyesindeki öğrencilerinin anlayabileceği bir dille yazmıştır. Çok sevilen, iyi yürekli ve yumuşak huylu, yüksek belagat sahibi bir kimse olan Hüseyin Remzi Bey’e “Evliya Hoca” ve “Evliya Hüseyin Bey” namı verilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 727) (Doktor Besim Ömer Paşa, 1322, s. 600). İstanbul’da vefat eden Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey’in mezarı Kasımpaşa’da Turabî Tekkesindedir.

Dr. Hüseyin Remzi Bey’e ait eserler ve baskı tarihleri şöyledir (Unat, 1997):

1. Adab-ı Hamam (yayınlanmamıştır)
2. Ahlak Dersleri (1308)
3. Ahlâk-ı Hamidî (1310)
4. Aile Hıfzıssıhhası (1314,1318)

5. Ameli ve Nazarî Aşı Dersi (1312)
6. Aşı Dersi (1311)
7. Aşı Kütüğü (yayınlanmamıştır)
8. Bir Farenin Seyahati (1311)
9. Durus-u Hayvanat-ı Tıbbiye (1305)
10. Dürer-i Esdaf (yayınlanmamıştır)
11. Emraz-ı Nisa (yayınlanmamıştır)
12. Erbaa-yi Kemal
13. Fen-i Mikrobi-yi Cerrahî (yayınlanmamıştır)
14. Fen-i Velâde (1296)
15. Hamsin Cüderi (yayınlanmamıştır)
16. Hayvanatın Teşrih ve Fizyolojisi (1302)
17. Hıfz-ı Sıhhat-ı Müteehhilîn (1309, 1317, 1321, 1327)
18. Hıfz-ı Sıhhat-ı Şübban (1306)
19. Hıfz-ı Sıhhat-ı Askerî (1293)
20. Hıfz-ı Sıhhat-ı Askerî Dersleri (1308)
21. Hoca Hanım veya Hanım Kızlara Durus-u Ahlak (1316)
22. İhtimar
23. İlm-i Hayvanat (1290)
24. İlm-i Hayvanat-ı Tıbbiye (1311)
25. Jeotheni
26. Keçilerin Emr-i Terbiyesi (1294)
27. Kızlara Mahsus Kıraat Kitabı (yayınlanmamıştır)
28. Kuduz illeti ve Tedavisi (1308)
29. Mebadi-i Mevalid-i Selâse (1293, 1295) (2 baskı)
30. Mevalid-i Selâse (1294)
31. Mikrop (1304)
32. Mir'âtü'l-Beyt veya Hanımlara Yadigâr (1316)
33. Muhtasar Tarih-i Tabii (1305)
34. Müntehabat-ı Hüseyin Remzi (1315, 1318)
35. Müsamere-i Hüseyin Remzi (yayınlanmamıştır)
36. Ömür ve Afiyet-i Beşer (1303)
37. Rehber-i Hakikat (yayınlanmamıştır)
38. Rehnuma-i Teftiş-i Luhûm (1304)
39. Risale-i İhtisar-ı Fevaid (1282)
40. Sağdıç-Rehber-i İzdivaç (1315,1317)
41. Tababet-i Arap (yayınlanmamıştır)
42. Tarih-i Tabii (1295,1308) (2 defa)
43. Tarih-i Tabii-yi Tıbbî Kısm-ı Evvel İlm-i Hayvanat (1893,1305) (2 baskı)
44. Tarih-i Tıbb (1304)
45. Tedâvi-i Biddelk (yayınlanmamıştır)
46. Tedrisat-ı Fenniye (yayınlanmamıştır)
47. Terakkiyat-ı Tıbbiye (1308)
48. Telkih-i Hayvani Usul-u Amelisi (1308)
49. Tıbb-ı Nebevi (1308, 1324, 1328)
50. Tüfeylat-ı Hayvaniye (yayınlanmamıştır)

51. Validelere Yadigâr (1318, 1320)
52. Zerîa-yi Âdâb-ı Kemal-i Luhûm
53. Zeria-i Kemal fi Tercüme-i Hal (yayınlanmamıştır)
54. Zootečni (1305)

Tarih-i Tıbb kitabı ve incelemesi

Doktor Kaymakam Hüseyin Remzi’ye ait *Tarih-i Tıbb* isimli eser İstanbul’da Karabet ve Kasbar Matbaası tarafından 1304 tarihinde basılmıştır. Eser 17 sayfa mukaddime ve 331 sayfa asıl kitaptan oluşmaktadır. *Tarih-i Tıbb*, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye tarafından takdir ve tasdik olunup Maarif Nezareti ruhsatıyla yayınlanmıştır. Kitabın bir defadan fazla basıldığıyla ilgili bir kayıta rastlanmıştır. Kitabın önsözünden öğrendiğimize göre *Tarih-i Tıbb* kitabı üç cilt olarak planlanmış, ancak birinci cildi basılabilmştir. Hüseyin Remzi Bey zikretmemiş olsa da eserin sistematığı doğrudan Pierre Victor Renouard’ın 1846’da yayınladığı *Histoire de la Médecine* isimli Fransızca kitaptan alıntıdır. İçerik olarak da çoğu tercüme birazı da teliftir.

Eser, kitab-ı evvel ve kitab-ı sani olarak iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümün altında, zamanın başlangıcından miladın ikinci yüzyılına kadar geçen süre “Tıbb-ı Kadim” kısmında anlatılmıştır. Bu kısımda Mısırlıların tıbbı, İbranî tıbbı, Doğu Hint tıbbı ve Çin tıbbı yer almıştır. Ardından Truva savaşına kadar olan süre “Kadim Yunan” tıbbı başlığıyla verilmiştir. Bu kısım Yunan tıbbının ikinci gizlenme dönemi M.Ö 1884 ile M.Ö 684 arasındaki tarihi kapsar. Bu dönemin bitişi Pisagor okulunun dağılmasına denk gelir. Mabetlerde icra olunan tıp bu dönemin ana konusudur. M.Ö. 320 tarihine kadar olan zaman Filozof ve Hekimler dönemi kısmında anlatılmıştır. Seyyar tabipler, jimnaslarda (spor salonlarında) icra edilen tıp, Asklepion okulları, Hipokrat, Hipokrat külliyyatı, dört unsur ve dört sıvı teorisi, Platon ve Aristo bu kısma dahildir. M.Ö. 320 yılından başlayıp Galen’in ölümüne kadar olan süre “diseksiyon dönemi” olarak adlandırılmıştır. Bu kısımda İskenderiye okulu, diseksiyon ve fizyoloji, hıfzıssıhha, genel hastalıklar, iç hastalıklar, dahili tedavi sanatı ve zatürre, harici hastalıklar tedavisi ve teşhis ve tedavi için elzem olduğu vurgulanan klinikler, teoriler ve metodolojide de; dogmatizm, ampirizm, metodizm ve eklektizmden bahis vardır.

Eserde kitab-ı sani olarak adlandırılan ikinci bölüm ise Galen’in ölüm tarihi olan 201 yılından Avrupa’da bilimin tekrar ihyası için Arap hekimlerin katkı vermesine kadar olan süreyi kapsar. Bu süre tıp tarihinde “Rumî dönem” diye adlandırılır. Diğer bir ifade ile Galen’in ölümünden İslam’ın tarih sahnesine çıkışı olan 640 yılına kadar olan 400 yıllık dönemi anlatır. Burada da ilk kısımda meşhur müellifler başlığı altında Oribasius, İnus, İskender, Paul zikredilmektedir. Devamında ise tıbbi organizasyonlar ile yardımcı tıbbi kurumlar yer alır. Eser bu kısım ile nihayet bulmaktadır.

Kitabın bu haliyle eksik kaldığı ortadadır. Tercüme edilmek istenen Renouard’ın eseri üç cilt halindedir. Hüseyin Remzi Bey birinci cildin tamamını, ikinci cildin ise ancak bir bölümünü alabilmiştir. Aynı yöntem ve sırayla devam etseydi Renouard’ın eserine göre ikinci ciltte Hristiyanlık döneminin 640. yılında İskenderiye Kütüphanesi’nin yıkılması ile 14. yüzyılın sonlarını kapsayan Arap dönemi; Arapların tıbbı, Arap döneminde Yunanlıların tıbbı, aynı dönemde Latinlerin tıbbı yer alacaktı. Ayrıca üçüncü cilt de 15. yüzyıl başından günümüze kadar uzanan yenilenme dönemini kapsamaktadır. Anatomi ve fizyoloji, hijyen, genel patoloji, iç patoloji, dahili tedaviler, dış patoloji ve tedaviler, kadın hastalıkları, adli tıp, klinikler ile teoriler ve sistemler bu bölüme dahildir (Renouard, 1846).

Hüseyin Remzi Bey'in kitabın önsözünde yaptığı plana göre ise ikinci ciltte; İslam'ın doğuşu olan asr-ı saadetten Emevilere ve Abbasilere kadar olan sürede tıbbın gelişmesi ile tıp kitaplarının Süryani ve Arap dillerine tercümesi ve Arap tıbbının gelişimi konu edinilecekti. Bu bölümde plana göre Razî, İbn Sina ve İbn Rüşd'den başka Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim zamanında Müslüman tabipler ve Hekimbaşılık yapmış olanlar ile Ömer Şifaî ve Şanizade gibi meşhur hekimler kaleme alınacaktı. Aynı zamanda bu ciltte ilaveten tıp okulları ve hastaneler de tanıtılacaktı.

Plana göre üçüncü cilt ise iki bölüme ayrılacak ve birinci bölümde 1400 yılından 1800'e kadar olan sürede Avrupalıların tıp ilmine katkıları yer alacaktı. Burada Avrupalıların Arap tıbbından ve eski Yunan metinlerden hareketle tıp okulları, ilim cemiyetleri ve danışma kurulları oluşturarak tıbbın gelişimine nasıl katkı sağladıkları zikredilecekti. Bunun yanında 15. yüzyılda beden diseksiyonu ile fizyoloji, ölü teşrihi ve hıfzıssıhha ilimlerinin ne derece gelişmeye başladığı da kitaba dahil edilecekti. İkinci bölümünde ise 1801 yılından günümüze olan süreyi kapsamı planlanmaktaydı. Burada da tanınmış tabipler, teknik ve teknolojideki gelişmelerin tıbbi nasıl etkilediği, Sultan II. Mahmud'un zamanında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kuruluşu ve o mektepte talebelerin nasıl eğitim aldıkları ile ilgili bilgiler yer alacaktı.

Hüseyin Remzi Bey yaptığı planda geri kalan bölümler için Renouard'ın kitabına sadık kalmakla birlikte İslam tıbbı ve ülkemizde yaşanan tıbbi hadiselerle ilgili bilgilere daha çok yer vereceğini göstermiştir. Hüseyin Remzi Bey'in tamamlamaya imkan bulamadığı bu bölümler dolayısıyla Türk tıp tarihine dair birçok kıymetli bilgi ve vesikadan mahrum kalındı. Fakat telif tarzı ve planından hareketle Hüseyin Remzi Bey'in kafasında ne tür bir tıp tarihi tasavvuru olduğunu görmek mümkün hale gelmiştir. Her ne kadar Fransızca bir esere bağlı kalsa da İslam ve Osmanlı tarihinin tıp ilmine yaptığı hizmetlere dair önemli hususlara işaret etmiş ve etmeye niyetlenmiştir.

Tarih-i Tıbb'ın Mukaddimesi

Mukaddime, *Tarih-i Tıbb* kitabının hemen önünde numaralandırılmamış bir şekilde 17 sayfa olarak yer almaktadır. Remzi Bey'in *Tarih-i Tıbb* adlı eseri için kaleme aldığı mukaddime, çerçeve ve içeriği yönüyle tam anlamıyla bir tıp tarihine giriş metnidir. Müellif sözlerine, kısa bir tıp tarihi tanımı ve tıp tarihinin genel tıpla ilişkisini ortaya koyarak başlar. Daha sonra tıp ve tarih kelimelerinin derinlemesine etimolojik incelemeye tâbi tutar. Remzi Bey tıp ilmiyle ilgilenenleri, iştil alanlarına göre hekim, tabib ve mutatabbib olarak tasnif eder. Ayrıntı kelime izahlarından sonra, tıp tarihi bilim dalının önemine temas eder. Bu bahisler tamamlandıktan sonra, kitabın yazılış amacı ve telif tarzının anlatımına geçer.

Remzi Bey tıp tarihini, tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar olan sürede yaşanan tıbbî olayları ve sağlıkla ilgili meseleleri tarihi olarak tanımlar. İnsan hem evrenin yaratılış sebebi hem de evrenin bir parçası olduğu için dünyanın yaşam öyküsünün içinde yer almaktadır. Bu yönüyle tıp tarihi, genel tarih biliminin bir dalıdır. İnsan sağlık ve hastalıklarıyla ilgili tedbir ve tedaviler, farklı iklim ve coğrafyalardaki insanların ömrü ve sıhhati hakkındaki bilgiler tıp tarihinin temel konularını oluşturmaktadır. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren insan sağlığı ve hastalıkları hakkındaki anlatılar, genel tarihin özel bir alanı olan tıp tarihinin sınırlarını belirlemektedir.

Tıp tarihi konusunu ele alırken tarih ve tıp kelimelerinin anlam dünyasına nüfuz etmek gerekir. Tarih ilmi, kâinatın var olan toplulukların durumlarını, âdet ve geleneklerini, siyasi ve toplumsal olaylarını ele almaktadır. Tarih ilminin esas gayesi, insanlara geçmiş olayların bir ibret vesikası olarak sunulması ve insanların bundan bir ders çıkarmasıdır. Tıp ise kişinin beden ve ruh sağlığını koruyup tedavi etmek

anlamına gelmektedir. Tabib; tıp ilmini tahsil edip bu ilimde derinleşen kişidir. Bir tabib bu ilmi, bir meslek olarak icra etmese de tabiptir. Gerçek tabip ise bu ilimde derinleşmiş, hazık ve maharetli kimsedir. Bir tabib bu özelliklere sahip değilse ancak *mütetabbib* olarak isimlendirilebilir. Bir kimse gerçek bir tabib olmak istiyorsa, tıbbın teorik bilgilerini öğrenip pratikteki uygulamalarında maharet kazandıktan sonra bu ilim dalının tarih içinde geçirdiği merhaleleri öğrenmesi yani tıp tarihini bilmesi gerekir.

Tıp tarihinin kapılarını araladığımızda, tıp ile hikmetin birbirinden bağımsız olmadığı görülür. Hekim adı verilen kimseler, sadece insan sağlığı ve hastalıkları konusunda uzmanlaşmış kişiler olmayıp aynı zamanda hikmet/felsefe ehli insanlardı. Gerçek bir hekimde tıp bilgisi ile hikmet iç içe geçmişti. Sonraları tıp ilmi hikmetten tamamıyla sıyrılarak yalnızca insan vücuduna dair bilgileri edinerek işin manevi tarafı olan hikmetten ayrılmıştır. Yani tıp felsefeden ayrılıp müstakil bir bilim sahası olmaya başlayınca, tabipler hekim vasfını yitirmişlerdir.

Tıp, insanın cisim ve organlarının sıhhatli bir şekilde çalışma şartlarını ve vücutta ortaya çıkan arıza ve hastalıkların kurtuluş yollarını araştırıp gösteren bilim dalıdır. Bu yönüyle tıbbın tarihi, insanın tarihiyle hemen hemen aynıdır. Bu gerçek; tıbbın eski zamanlardaki hâlini, gelişimini ve günümüzdeki durumunu göstermek üzere bir tıp tarihi yazımını gerekli kılmaktadır. Bu kitap, daha önce farklı dillerde kaleme alınmış eserlerde bulunan faydalı bilgilerin derleme ve nakliyle vücuda getirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiyede okuyan öğrencilere faydalı olması arzulanmıştır.

Remzi Bey, söz buraya intikal ettikten sonra kendisinin de 20 yılı aşkındır askerî ve sivil sağlık kurumlarında hizmet verdiğini vurgular. Ayrıca, Tıbbiye ve Harbiye gibi eğitim kurumlarında ders okuttuğunu ve padişah iradesiyle yüksek eğitim kurumlarında okutulmak üzere *Hıfzıssıhha* eserini yazdığını dile getirir. Bundan aldığı cesaretle de üç cilt olarak tasarladığı *Tarih-i Tıbb* kitabını yazmaya başladığını ifade eder. Mukaddimenin sonunda *Tarih-i Tıbb* kitabının birinci cildinin içeriği ve sonraki ciltlerde neler yer alacağı ile ilgili sistematik bir plan sunulmaktadır.

Sonuç

Tıp pratik bir saha olmanın yanında felsefesi ve düşüncesi olan bilim dalıdır. Hipokrat ve öncesinden başlayarak günümüze kadar tıba yapılan düşünsel atıfların dönem dönem değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Eski zamanlarda bir pratik uğraş olarak tıbbın ve düşünsel faaliyet olarak felsefenin birleşiminden arzu edilen hekim modelinin ortaya çıktığını öğrenmekteyiz. Bugün tababetin salt bir insan bedeninin bakım ve tedavisi olarak sınırlanması hem alandaki felsefi uğraşın yitirildiği hem de insana atfedilen kıymetin değişiklik gösterdiği sonucuna götürür.

Hüseyin Remzi Bey yazdığı eserin girişinde tıp ve tarih ile ilgili temel kavramları tartışarak felsefi bir uğraş vermiştir. Meselelerin doğru okunup anlaşılabilmesi referans çerçevesinin açık bir şekilde ortaya konmasıyla mümkündür. Bu yönüyle kitaptaki mukaddime bir referans çerçevesi ortaya koymaktadır. *Tarih-i Tıbb*, hem ilk basılmış Türkçe tıp tarihi eseri olması hem de mukaddimesinde tartıştığı felsefi konular dolayısıyla kayda değerdir. Bugün dahi yazılan tıp metinlerinde bu felsefi tartışmaların olmayışı özellikle istifade edecek olan talebeler için bir eksikliklerdir.

EK1: MUKADDİME'NİN ÇEVİRİSİ**[1]****MUKADDİME**

Bismillâhirrahmânirrahîm

Vâcibe-i uhde-pirâyı îfâdan sonra erbâb-ı fen ve mütâla'aya ma'lûm olduğu üzere vukû'ât-ı tıbbiyyeyi hâvî ve 'asr-ı kadîmden içinde bulunduğumuz şu zamâna kadar cârî olan mesâ'il-i hikemiyye ve sıhhiyyeyi muhtevî bulunan mecellâta 'târîh-i tıb' nâmı veriliyor. Demek oluyor ki târîh-i tıb târîh-i 'umûmînin bir şu'besidir. Çünkü târîh-i 'umûmî tercümân-ı ahvâl-i 'âlem demek olduğundan ve insan ise 'illet-i hilkat-i kâ'inât denilmeye sezâ ve asrâ olmakla berâber 'âlemden bir cüz' olduğundan bu cüz'ün ahvâl-i sıhhiyye ve tıbbiyesine ve 'asr-ı kadîmden zamânımıza kadar o cüz'ün 'ilel ü eskâmına dâ'ir edilmiş ve edilmekte bulunmuş olan tedâbîr ve tedâvî-i sıhhiyyesi ve ekâlîm-i muhtelif ve emâkin-i [2] müteferrikada 'ömr ü 'âfiyyet-i beşer için karnen ba'de karn ne tarz ile mu'amelât icrâ oluna geldiğine dâ'ir kalîl ü kesîr 'arız ü 'amîk bahs ü beyânı câmi' olan târîh-i tıb târîh-i 'umûmînin bir şu'be-i mümtâzesi ve bir kısım-ı husûsîsi olduğu tebeyyün eder. Şurada iki şey bilmeliyiz ki bahsedeceğimiz târîh-i tıb ne demek olduğunu bilelim de o necm-i ma'rifetle zalâm-ı tarîk-i talebde yolumuzu şaşırmasızın matlûba ihtidâ edelim: O iki şeyden biri târîh ve diğeri tıb ve ona merbût tabâbet ve tabîb kelimeleri olup onları bilince ve meyânelerinde olan izâfeti anlayınca ber-vech-i âtî neden bahsedeceğimiz meydâna çıkar. Bu lüzûma ve zâten bu iki kelimenin elfâz-ı mevzû'a ve müsta'mele-i 'Arabiyye'den olduklarına nazaran ma'nâlarını anlamak üzere mürâca'at eylediğimiz kütüb-i lügatte deniliyor ki târîh lafzı zâten 'Arabî olup olmadığı bahsine girişelim.

Lügat errehû'l-kitâb fi'linden ya'nî tef'îl bâbından mastardır [3] vakti bildirmek ma'nâsına müst'ameldir. 'Örfen ise vâk'â vakti ta'rîf etmektir lâkin o vakte bir millet ve tâ'ifenin veyâhut bir devletin ta'yîn-i esbâb ve müsebbebâtıyla berâber zuhûru gibi bir emr-i şâyî'in veyâhut nâdirü'l-vukû' olarak âsâr-ı 'ulviyye ve havâdis-i süfliyyenin bürûzu misillü bir emr-i hâ'ilin mebd'e-i hudûsuna isnâd ve izâfe edilmedikçe ona târîh denilemez bunun için 'ilm-i târîh sükkân-ı 'âlemden 'ibâret olan tavâ'ifin ahvâlini ve büldân ve rüsûm u 'âdâtını ve eşhâsının sanâyi' ve ensâbını ve vefiyâtını ve bu güne umûrunu bildirir bir 'ilmdir diye tavsîf olunur ve denilir ki bu 'ilmin mevzû'u ahvâl-i eşhâs-ı mâziyyeden ve ondan garaz ahvâl-i sâlifeye vukûfdan ve fâ'ide dahi bu ahvâl sebebiyle 'ibret alınıp ve tenessüh edilip tekallübât-ı zamâna vukûfiyle meleke-i tecârib hâsıl eylemektir ve bu cihetle muzırrât-ı menkûle emsâlinde icinâba ve menâfi'-i mezkûre tetâ'irini isticlâb eylemekten ibarettir. Bu hâlde bu mecellece bizim arayacağımız kelime-i [4] mezkûrenin muzâf olması lâzım gelen bir emr-i şâyî'in mebd'e-i hudûsudur ki o da etibbâ tâ'ifesinin evvel-i zuhûru olacaktır. Gelelim ikinci kelimeye ki târîh kelimesinin isnât edildiği tıb lafzından ibarettir. Tâ'nın hareket-i selâsesi ve bâ'nın teşdidiyle hekîmlik etmek ya'nî hasbe'l-iktizâ cism ve nefsi hayvânîye ilâc ve müdâvat ve tîmâr eylemek ma'nâsına bâb-ı evvelde ve tabâbet kelimesi dahi tâ'nın fethiyle tabîb olmak ma'nâsına bâb-ı râbî' ve evvelde iki mastarlar olduklarını cumhûr-ı erbâb-ı lügat beyân ediyorlar. Sâhib-i *Misbâh* ise kelime-i mezkûre tâ'nın kesriyle kırâ'at olunur ise tabîblik ma'nâsına isim olduğunu yazıyor. Ma'lûm ola ki lisân-ı Türkîde -lık ve -lik kelimeleri ma'nâ-yı vasfiyyeti ifâde için mevzû' edâttan olmakla tabîblik tabîb olan kimesnede bir san'attır ki tabîb ile kâ'imdir. Ondan tabîb olmak ile ta'bîr olunur imdi tabîb olmaktan ya'nî 'ilm-i tıbbı tamâmen ta'allüm eylemekten tabîblik etmek lâzım [5] gelmeyeceğine ve 'âlim-i temeddün için ise evsâf-ı müte'addîye bâ'is fevâ'id idiğine binâen burada târîh kelimesine muzâfun-ileyh olan tıb kelimesinin ism-i mastar i'tibâr edilemeyeceği anlaşılıyor. Demek oluyor ki bizim bahsimiz cism

ve nefsi hayvânîye bi-hasebi’l-iktizâ müdâvât etmek usûlünün hudûsunu vaktinde onun mebd’ine isnâtla ta’yîni esbâb-ı müsebbebâtının beyânı ile berâber zikrelemekten ‘ibâret olacaktır ki icmâl-i sâbıkımız dahi bunu muhtevîdir. Zikrolunan tıp ve tabâbet kelimelerinin müffid oldukları ma’nâ-yı vasfî ondan bir muttasıf ister işte onun da tabîb kelimesinin itlâk olunduğu zâttan ‘ibâret olacağı ta’ayyün eyley demek oluyor ki mu’âlece-i emrâz etmekte hâzık olan kimseye tabîb denilir şârih-i *Kâmûs*’un tahkîkine göre tabîb mutlakâ ‘amel ve kârında üstâd ve hâzık ve mâhir olan kimseye itlâk olunup giderek evvelce yazdığımız ma’nâda isti’mâl olunmuştur. Bu san’atta kesb-i mahâret etmeyip de te’âtî-i ‘ilm-i tıbbî kendüye [6] pîşe edenlere mütetabbib itlâk olunur.

Şu ma’ânî hülâsa edilince her kim ki fenn-i celîl-i tıbbî bi-hakkın ta’allüm ederek nazariyyâtınca kesb-i kemâl eyledikten sonra ‘ameliyyâtınca dahi meleke-i kâmile iktisâb etmez ise tabîb denilemeyeceği tahakkuk eder ki bu meziyyet-i mümtâzeyi ihrâz etmeyenler mütetabbiblik menzilesinde kalır tabîb olmak sıfat-ı fâhiresini ihrâz ve onun âsâr-ı ‘ameliyyesini mevki’-i icrâyâ götürmekle kesb-i imtiyâz edenlerce ve o sıfat-ı mümtâzeyeye müte’allick usûlü öğrenmek isteyenlerce târîh-i tıp mütâla’a olunmadıkça usûl-i mezkûreye ‘â’it ma’lûmât-ı târîhiyyeye dest-res olmak mümkün olamaz târîh-i tıp mütâla’asından şu müstebân oluyor ki kadîmen müdâvât-ı mebhûsün-‘anhâ ve hikmet ile tevaggul eden ve hükemâ itlâk olunan zevâtın der-‘uhde eylemiş oldukları bir vazîfe-i gayr-ı şâyi’ olduğuna ve bunlar ise şimdi ‘ilm-i mahsûs olan tıbbî hikmetten tefrîk ve ifrâz etmeyip yek-dîğere mezc eylemiş bulduklarına binâen ‘ilm-i tıbbî kadîmen [7] hikmet ve ona sâhip olup tabîb denilmek lâzım gelenlere hekîm denilir idi bunun için tabîb olan zât mutlakâ hekîm olmak gerekir fikri ‘umûmca takarrür eylemiş ve bu sebepten tabîb olmak isteyenlerin lâ-büd taraf-ı hikemiyyâtın ve mesâlik-i felsefiyyâtın birine sâlik olmaları şart kılınmış idi sonraları fenn-i celîl-i tıp hikemiyyâtın tamâmen ayrılarak etibbâ yalnız cihet-i ‘unsuriyye-i ebdân-ı insâniyyeye hasr-ı nazar-ı dikkat ederek ol bâbda kesb-i ma’lûmâta kıyâm eylemiş ve ma’neviyyâta şâmil olan hikemiyyât cihetine sülûkten pâ-keşide-i iştigâl olmuşlardır.

Binâ-ber-în “‘ilm-i tıp a’zâ ve ebdân-ı beşeriyyenin vezâ’if-i tabîiyyesinin şerâyit-i itidâliyyesi sebeplerini ve neşv ü nemâ sûretlerini ve ‘ilel ü eskâma keyfiyyet-i iptilâ’iyyesiyle berâber onlardan istihlâs çârelerini bildirir.” diye zamânımızca ta’rîf olunmaktadır.

İşte bu esâsa göre fenn-i celîl-i tıbbîn ezmine-i mâziyye [8] ve kurûn-ı kadîme ve sâbıkada bulunan hâlâtı ile zamânımıza kadar bi’t-tedric ne vechle mazhar-ı terakkiyyât olduğunu mukâyese etmek bi’z-zarûre bir târîh-i tıp yazmağa mütevakkıf olduğu anlaşılabilir ol bâbda erbâb-ı fen ve irfân ‘Arab ve Yunan ve Süryân ve Fransız ve İngiliz ve Alman lisânlarıyla mukâyese-i mezkûreye medâr-ı tevassul olabilecek eserler yazmış olduklarını dest-res olabildiğim ve nazar-ı mütâla’a-i ‘âcizîden geçirdiğim bazı âsardan anladığıma binâen bu ‘abd-i ‘âciz dahi müffizimiz olan mekteb-i feyz-i mekseb-i Tıbbî-i Şâhâne’den yetişmekte bulunan etibbâyâ ve bugün ma’ârif iktisâbına râgıb olanlara hediye-i nâçiz olmak üzere mütâla’a-kerde-i kemterî olan âsâr ashâbına iktidâ ederek bir kitâb kaleme almayı tasavvur eylemiş ve fakat maksad-ı mutasavvere vusûl bu ‘âcizce vesâ’il-i ihtidâ’iyyenin fikdânı ve ol bâbda ma’lûmât-ı müktesebe-i ‘âcizânemin noksânı mülâbesesiyle müte’assirü’l-husûl görüldüğüne binâen bu bâbda haylî tereddüt etmiş idim. ملا يدرك كله لا يترك [9] vârid-i hâtır-ı kemterî oluyor mu tasavvur-ı mezkûrun mevki’-i fi’le götürülmesi bâbında fikr-i ‘âcizîye bir cür’et verdiği gibi Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne’den fenn-i celîl-i mezkûrun tahsîl-i nazariyyâtına muvaffak olarak bir taraftan dahi yirmi seneyi mütecâviz müddette umûr-ı sıhhiyye-i ‘askeriyye ve mülkiyyede ifâsını ez-dil ü cân der-‘uhde eylediğim ‘ameliyyât ve hıdemât-ı tıbbiyye ve mekâtib-i Tıbbiyye ve Harbiyye-i Şâhâne ve Mekteb-i Mülkiyye-i Mülûkâne’de me’mûr olduğum tadrîs ve talimince muvaffakiyyât-ı ‘âcizânemin nazar-ı takdir ve istihsân ile görülmesi ve irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye imtisâlen ‘ale’l-‘umûm mekâtib-i ‘âliyyede tadrîs

kılmak üzere kaleme aldığım hıfzû's-sıhha fenninden (*Ömr ve Âfiyyet-i Beşer*) nâm kitâbın kabûl buyurulması gibi nâ'il olduğum mefharet karîha-güşâ-yı zamîme olarak ve bu yolda tâlibîn-i tıbbî kitâb yazmağa muvaffakiyyet-i âcizânem hakkında görmüş olduğum kabûl-i 'umûmî cür'et-i mezkûreyi tenvîr eylediğine binâen mütevevssilen bi-feyzihî te'âlâ üç cild olmak **[10]** üzere yazmaya başladığım *Târîh-i Tıbb*'ın cild-i evveli pâdişâh-ı ma'ârif-perver ve şehensâh-ı 'adâlet-güster zıll-ı Hudâ ve halîfe-i Resûl-i kibriyâ pâdişâhımız (es-sultanü'l-gâzî Abdü'l-hamîd Han-ı sâni) ايد الله دولته الى اخر الدوران efendimiz hazretlerinin 'asr-ı ma'ârif-hasr-ı celîl-i veliyyü'n-ni'amîleri âsâr-ı nâfi'asından olmak üzere bu kerre rehîn-i hüsn-i hitâm oldu.

Cild-i mezkûr tıbb-ı kadîm târîhini hâvî olduğu gibi ikinci cilt tıbb-ı 'atîk ve üçüncü cilt dahi tabîb-i cedîd târîhlerini câmi' olacak ya'nî işbu cild-i evvel münkasım olduğu birkaç devirde vereceği ma'lûmâta göre ma'ârif-i hikemiyyede munderiç olan ma'ârif-i tıbbiyyenin bu 'âlem-i kevn ü fesâdın bâ'is-i tezyîn ve 'umrânı olan nev'-i insândan hangi hekîmin hangi zamânda meydâna koyduğu bir eser-i nâfi' olduğundan bed' ile kadîm Yunan ve Roma devletlerinin rehîn-i inkırâz oldukları zamânlarda etvâr-ı hayât-ı nev'-i benî-âdem gibi ne etvâr ve ne ahvâl ve suver kesbeylediği ve ne güne **[11]** terakkiyâta mazhar olduğu hakkındaki ma'lûmât-ı târîhiyyeyi hâvîdir. Bu hâle ve usûl-i 'ilm-i târîhin verdiği ma'lûmâta göre bi'l-bedâhe anlaşılıyor ki cild-i sâni dahi devr-i tıbb-ı 'atîkden olmak üzere şevket-i İslâmiyye'nin mebd'e-i zuhûru olan 'asr-ı sa'âdet-i nebeviyyeden başlayıp devlet-i Emeviyye ve hulefâ-yı 'Abbâsiyye zamânlarındaki fenn-i celîl-i tıbbın kabâ'il-i 'Arab'da hâzır olduğu etvâr-ı mahsûsanın ve buna 'ilâveten tıbb-ı kadîmi hâvî olarak Bağdâd'a celb edilen tıbb-ı hikemiyye ve tabî'iyyenin ne vechle ve ne vesâ'ite mübâşeretiyile lisân-ı Süryânî ve 'Arabî'ye nakl ve tercüme kılınarak ma'ârif-i tabî'iyye-i 'Arabîyye'nin hâsil eylediği terakkiyâtın ve mütercimlerinin terâcim-i ahvâlinin ve işbu kütüb-i kadîme-i müterceme ile 'asr-ı İslâmiyye ve müdevvenât-ı tıbbiyye ve hikemiyyesinin münderecâtına nazaran ne kadar zamâyim-i ma'ârif-i tabî'iyye husûle geldiğinin mebâhis-i târîhiyyesini muhtevî olacaktır.

Ma'lûm-ı erbâb-ı mütâla'a olur ki tıbb-ı 'Arab tamâmıyla tıbb-ı Yunanîden **[12]** muktebes olmayıp memâlik-i 'Arab'a dahi âsârı müntakîl olmakla berâber hasbe'l-istinâs Mısır ve Hind ve Fars-ı kadîm tıbb-ı dîrînlerinden iktibâs ile tıbb-ı 'Arabî'nin hâsil eylediği terakkiyât âhîren tıbb-ı Yunan-ı kadîmden ahz olunan ma'ârif-i tıbb ile kesb-i vüs'at eylemiş ve binâen-'aleyh edvâr-ı zuhûr ve istikrâr-ı İslâm'da vukû'a gelen tecârib-i 'ilmiyyenin ibdâ' eylediği 'ilâvâtle gencîne-i 'âlem-i tıbb-ı 'Arabî mâlâmâl-i terakkiyât olmuştur.

Ve işbu ma'lûmât-ı târîhiyyede der-meyân olunan müdde'â için etibbâ-yı İslâm'ın mümtâzı ve üç yüz târîhleri hükemâsının ser-bülend ü ser-firâzı olan ve Rey ve Bağdâd mâristânlarının mürettib ve müessisi bulunan Ebûbekr Muhammed bin Zekerîyyâ er-Râzî'nin bu bâbda yüzden mütecâviz yazmış olduğu kütüb ve resâ'il münderecatı ve İmâm Fârâbî'nin te'lîf eylediği kitâbları ve etibbâ-yı 'Arab'ın güzîde ve ser-âmedânı ve nice seneler Avrupa medâris-i tabî'iyyesinin bile muktedâsı olan Ebû 'Alî ibn Sînâ'nın kütüb-i tabî'iyyesi ve husûsiyle *Kânûn-ı Tıbb* ve *İşârât ve Şifâ* ve sâ'ir **[13]** kütüb ve resâ'il Endülüs'te perveriş-yâfte-i füyûzât-ı ma'ârif olan ve İbn Rüşd gibi behre-mendân-ı etibbânın te'lîfâtı muhteviyyâtıyla ispât edilecek ve bundan fazla olarak işbu hükemâ-yı İslâmiyye'nin kimler olduğu şerh ü beyân olunacak ve fâtihi cennet-mekân Sultân Muhammed Han-ı sâni ve Sultân Selîm Han hazretlerinin zamân-ı hümayûnlarında bulunmuş olan etibbâ-yı İslâmiyye'nin ve hekîmbaşılık rütbe-i refî'asının hudûsuyla berâber bu rütbeyi ihrâz eylemiş olan zevâtın bunlar ile berâber etibbâ-yı İslâmiyye'den her bir 'asrda ihrâz-ı meziyyet-i tabâbet edenlerin dest-res olabildiği mertebe tercim-i ahvâl ve etibbâ-yı İslâmiyye'den Ömer-i Şifâî ve Şâni-zâde gibi meşâhîr-i etibbânın yazdıkları müdevvenât-ı hikemiyye ve tabî'iyyeleri münderecâtı ve müessesât-ı hayriyyeden olan medâris-i tıbbiyye ile hastahâneler ve bîmârhâneler hakkında dahi ma'lûmât-ı nâfi'a 'arz kılınacaktır.

Cild-i sâlis ise iki mecelleye münkasım olarak birincisi Avrupalıların bin dört yüz sene-i mîlâdiyyesinden veyahut **[14]** hicret-i nebeviyyenin sekiz yüz târîhinden ya’nî Amerika’nın keşfolunduğu zamândan bed’ ile Avrupalıların tıbb-ı ‘Arabî’yi alıp tıbb-ı kadîmi hâvî kütüb-i Yunaniyye-i kadîm münderecâtıyla ne vechle tatbîk ve mukâyese eyledikleri bir takım medâris-i tıbbiyye ve cem’iyyât-ı ‘ilmiyye ve encümen-i dânişler teşkil edilerek fenn-i celîl-i tıbbın günden güne ne gûnâ kesb-i vüs’at eylemesine sarf-ı mâhasal-ı miknet ettikleri ve hattâ çalıŖa çalıŖa târîh-i mîlâdın on beşinci ‘asrında ‘ilm-i teşrîh-i ebdânı cidden meydâna çıkarmış ve fizyoloji ve teşrîh-i meyyit ve hıfzû’s-sıhha ‘ilimlerinin terakkiyâtına ne sûretle mazhar olmuş oldukları yazılacak ve bu cihetle kadîmi şöyle dursun tıbb-ı ‘atîk ile mukâyese olunca kıyâs kabûl etmeyecek derecede terakkiyât görüldüğü mümkün mertebe şerh olunacak ve memâlik-i büldânın irtibât ve ihtilâtı kolaylaştıkça te’âtî-i efkâra girişilmiş olduğundan nâşî hâsıl olan ma’lûmâta göre bu zamânlarda yetişmiş olan etibbâ-yı hızákın tercüme-i hâlleri tahrîr kılınacak **[15]** ve bin iki yüz senesi gâyetine kadar gözden geçirilerek istitlâ’ olunan usûl-i muhtelif ve mesâ’il-i mütenavvi’a-i tabî’iyyenin verdiği ma’lûmâta göre usûl-i tıbbiyye derç ve beyân edilecektir. Bu cild-i sâlisin mecele-i sâniyesine gelince târîh-i mîlâdın bin sekiz yüz bir senesinden bed’ ile bulunduğumuz zamâna kadar zuhûr eden meşâhîr-i etibbâdan meydâna konulan mesâlik-i tabî’iyyenin ahvâli ile müessesât-ı hayriyye ve keşfiyyât-ı ‘ilmiyye beyân olunacak fenn-i celîl-i tıbb ve ‘ulûm-ı tabî’iyyenin sâhipleri olan ashâb-ı kemâlâtın terâcim-i ahvâli dahi ‘ilâve kılınacaktır ve elektrik ve hurde-bîn ve ‘ilm-i kimyâca hâsıl edilen kemâlât-ı ‘ilmiyye fenn-i celîl-i tıbbın kadrini nasıl arttırdıkça arttırmış olduğu yazılacak ve cennet-mekân Gâzî Sultân Mahmûd Han-ı sâni hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında Dersa’âdet’te Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne te’sîs ve küşât olunarak ve mekteb-i mezkûrda şâkirdânın fenn-i tıbbi ibtidâ Türkçe ve sonraları Fransızca lisân öğrenmekle berâber tahsile başlattırıldığı ve yirmi beş **[16]** sene evvele gelinceye kadar mümted olan bir zamânda tahsîl-i fenne o yolda sülûk olunduğu hâlde seksen târîh-i hicriyyesinden bed’ ederek fenn-i celîl-i tıbb yine lisân-ı mâder-zâdımız olan Türkçe lisân ile tahsîl olunmağa başlanmış olduğu ve bunun muhtâç olduğu kitâbları tercüme etmek ve tedrîs ve tullâba ta’lîm-i fenn-i tıbb eylemek hıdemât-ı nâfi’asını der-’uhde eylemiş ve bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî teşkil kılınmış olan Cem’iyyet-i Tıbbiyye-i ‘Osmâniyye’nin ne sûret ve ne keyfiyyetle teşkil edildiği ve nizâm-ı mevzû’u ve a’zâ-yı mü’essese ve sâ’iresinin terâcim-i ahvâli ve ne güne kütüb tercüme olunup mü’ellifleri kimler idiği derç olunacak ve sonra Mekteb-i Tabî’iyye-i Mülkiyye’nin te’sîs ve mecâlis-i tıbbiyye ve sıhhiyye-i ‘umûmunun ve memâlik-i mahrûsa-i şâhânede açılmış olan hastahânelerin birer nebze ahvâli ve Cem’iyyet-i Tıbbiyye-i ‘Osmâniyye’nin düstûrî’l-‘amel olmak üzere ‘umûmiyyetle kabûl eylemiş olduğu lügât-ı tıbbiyyenin istikmâline ne vechle sa’y olunmakta idiği yazılacak ve cem’iyyet-i mezkûrenin görülen vücûb-ı tevsî’iyle **[17]** berâber bunun tarîki ve şu’ubâtının ba’zı münâsîp mahallerde dahi küşât ve ihtâr kılınacak ve cem’iyyet-i tıbbiyye-i mezkûrenin kadîm ve ‘atîk ve cedîd her nev’ kütüb-i tıbbiyyeyi hâvî olarak mükemmel bir büyük kütüphanesi bulunmak ve bu kütüphaneye her gün erbâb-ı mürâca’ata açık bulundurulmak ve icbât-ı umûrdan olduğu hâtimesiyle bu mecelleye hitâm verilecektir. *Min tealâ et-tevfik.*

Kaynakça

- Akyay, N. (1969). İlk Türk mikrobiyolođu Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey (1839-1898). *Mikrobiyoloji Bülteni*, 3(2), 100-105.
- Doktor Besim Ömer PaŖa. (1322). *Neusal-ı Afîyet*. İstanbul: Matba-i Ahmet İhsan.
- Günergun, F. (2013, İlkbahar-Yaz). Türkiye’de Tıp Tarihi: Geçmiş Yıllardaki ÇalıŖmalar İle Son Araştırmaların İncelenmesi. (M. Yolun, Dü.) *Tarih Okulu*(XIV), 267-280.
- Karacaoğlu, E. (2015). Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö. 1896): Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 5(2), 69-83.

- Kazancıgil, A. (2004). Türkiye'de Tıp Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 213-232.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani* (Cilt III). (N. Akbayar, Dü., & S. A. Kahraman, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Renouard, P. V. (1846). *Histoire de la Médecine Depuis son Origine Jusqu'au XIXe Siècle*. Paris: J.-B. Baillière.
- Unat, E. K. (1997). Muallim Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Türkçe tıp dilimiz. *Tıp Tarihi Araştırmaları*(6), 155-163.
- Unat, E. K., & Samastı, M. (1990). *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Ünver, S. (1933). İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Kürsüsü Açılış Dersi. *Tıp Dünyası*, VI(9), 2319-2030.
- Yıldırım, N., & Ulman, Y. I. (2000). The past and present of medical history and ethics (deontology) teaching at Istanbul University. 37. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (10-15 Eylül 2000)*, (s. 238-243). Texas.

